

Száz év talány

Horthy, Kádár, Orbán

Ha visszapillantunk a magyar politika elmúlt száz évére, azt látjuk, hogy a leghosszabb ideig tartó korszakok mindössze három politikus nevéhez kötődnek: Horthy Miklóshoz (1919–1944), Kádár Jánoséhoz (1956–1988) és Orbán Viktoréhoz (1998–2002 és 2010-től mostanáig).¹ Ez a három vezető az elmúlt száz évből összesen hetven évet töltött a hatalomban. Bizonyára nem tévednek azok, akik úgy vélik, hogy e vezetőknek jelentős hatásuk volt a magyar politikai kultúrára, és talán az sem teljesen véletlen, hogy a magyarok e három politikai vezetővel ilyen hosszú időn keresztül együtt tudtak élni. Miben hasonlók ezek a vezetők, és melyek a különbségek közöttük?

Horthy

Horthy Miklós rendszere választási önkényuralmi rendszer volt, amelyben voltak ugyan választások, de azok nem voltak szabadok. A választást mindig a kormánypárt nyerte meg. Az ország nagyvárosait kivéve, vidéken a nyílt szavazás intézménye volt érvényben, ami azt jelentette, hogy a nagybirtokosok és apparátusaik könnyen megfélemlítették cselédjeiket, munkásaikat és a földjeiken dolgozó parasztokat. A baloldali és liberális pártok csak Budapesten

szervezkedhettek. Horthy rendszerre az Osztrák–Magyar Monarchia és az első világháborút követő forradalmak bukásából született. Ez volt az a rendszer, amelynek kormánya 1920-ban aláírta a trianoni békeszerződést, amely Magyarország számára hatalmas területi veszteséget jelentett.

Habár maga Horthy nem volt ideologikus alkatú, a Horthy-rendszer mégis erős ideológiai alapon állt, amelyet nap mint nap sulykoltak az iskoláktól kezdve a kurzus sajtóján át a parlamentig: ez volt a kereszténymemzeti ideológia, amely az ország világháborús bukásáért a liberálisokra és a kommunistákra hárította a felelősséget, és célját az elvesztett területek visszaszerzésében jelölte meg. Mivel az országnak nem lehetett jelentős hadserege, a rendszer különös gondot fordított a revansista ideológia terjesztésére az oktatási és kulturális intézményekben. Azt tűzte ki céljául, hogy az iskolarendszer fejlesztése révén művelt és öntudatos nacionalista utánpótlást képezzen ki, amellyel a környező népek fölé kerekedhet, és újra integrálhatja őket, ha eljön a területek visszaszerzésének ideje. Ez volt a „kultúrfölény” eszméje.

Horthy Miklós kormányzó volt a király nélküli királyságban. Pályafutását a tengerészetnél kezdte, fiatal korában körbehajózta az egész világot, járt Indiában, Afrikában, élte a tengerészisztek szokásos életét. Később Ferenc József osztrák császár és magyar király bécsi szárnysegédje

¹ A sztálini korszak magyar kommunista pártvezetőjét, Rákosi Mátyást azért nem említem ebben a sorban, mert ő rövidebb uralma alatt (1948–56) közvetlenül Moszkva utasításait követte.

lett, majd ellentengernagyként egészen 1918-ig a Monarchia kötelékében harcolt. Mindvégig lojális volt a császárhoz, tisztelte a tengeri hatalmakat, elsősorban a gyarmatosító Angliát, és nem értette azokat a politikai erőviszonyokat, amelyek a Monarchia felbomlását okozták. Kevés fogalma volt a magyar társadalom valós állapotától, a háború által megtizedelt lakosság életkörülményeiről. Mivel azonban nem vett részt a magyar belpolitikai küzdelmekben, a hatalomba visszatérő jobboldal benne találta meg politikai vezérét. Katonatisztként tiszta lappal indulhatott, ráadásul személye hidat képezett a háború előtti és utáni politikai elit között. Kíméletlenül elbánt az 1918-as liberális köztársaság és az 1919-es kommunista kísérlet támogatóival, és az általa elindított fehérterror révén 1919 őszén *de facto* megkaparintotta a hatalmat, majd 1920 márciusában kormányzónak nevezték ki.

A sokáig királyhű Horthy azonban csak árulással szilárdíthatta meg hatalmát. Csapataival elkergette IV. Károly királyt, aki 1921-ben vissza kívánt térni a magyar trónra. A nemzetgyűlés kimondta a Habsburgház trónfosztását, de Horthynak ahhoz már nem volt bátorsága, hogy az ország államformáját is megváltoztassa, így az továbbra is királyság maradt, amelynek élén – hivatalos megnevezése szerint – Ő Főméltósága a Magyar Királyság Kormányzója állt. Horthy kormányzóként a végrehajtó hatalom felett állt, a miniszterelnököt ő nevezte ki, de a kormány mindennapi működésébe nem szólt bele. A húszas évek gazdasági stabilizációja megnövelte tekintélyét, államfői pozíciója pedig eltávolította őt a politika efemer hullámvásaitól, és

lassacskán szimbolikusan a „nemzet atyja” szintjére emelte.

Horthy tradicionális, 19. századi neveltetésű katonatisztból lett kormányzó. Szellemi képességei középszerűek voltak, egyszerre volt globálisan angolbarát és provinciálisan antiszemita. Támogatta a hazai iparfejlesztést, de nem tett semmit a földreformért. Nem volt náci, hitt az „úri becsületben”, lenézte Hitlert, de a revansizmus, a nacionalizmus és a politikai kereszténység ideológiája, valamint az elvesztett területek visszaszerzésének reménye a hitleri Németország szövetségesévé tette. A kereszténység beemelése a politikába azt jelentette, hogy elmosódtak a határok állam és egyház között, a legnagyobb magyarországi egyházak a rezsim támogatóivá váltak. Csak a keresztények lehettek jó magyarok, ami igen korán megalapozta a zsidók társadalmi és politikai diszkriminációját.

Horthy rendszere félféudális, erősen hierarchikus, parlamentáris önkényuralmi, „neobarokk” rendszer volt, amely az 1930-as évek közepétől a náciizmus felé tolódott, 1938-ban zsidótörvényeket hozott, 1941-ben pedig Németország (helyenként ingadozó) szövetségesé lett. 1944-ben az országot megszállták a németek, mert nem bíztak többé a magyar szövetséges együttműködésében, Horthyt azonban a németek egészen 1944 októberéig meghagyták a kormányzói székekben, így az ő kormányzóságához kötődik közel hatszázezer vidéki magyar zsidó Auschwitzba deportálása és megsemmisítése. A szovjet csapatok közeledésekor Horthy megpróbált kiugrani a háborúból, de ez a kísérlete kudarccal végződött, a németek azonnal foglyul ejtették és elhurcolták. A második világháború után

Horthy csak Sztálin közbenjárásának köszönhetően, hogy elkerülte a felelősségre vonást a nemzetközi bíróság előtt.

Horthy öröksége sokak számára ambivalens. Egyrészt az ország oktatási rendszere sokat fejlődött, gazdasági teljesítménye növekedett. Noha a politikai váltógazdaság működésére semmi esély nem volt, ennek ellenére fennmaradt a többpártrendszer, a parlamentben mindvégig hallható volt az ellenzék hangja. A sajtó az 1920-as évek elejétől az 1930-as évek második feléig viszonylag szabad volt. Másrészt viszont a rendszer konzerválta az autoriter, patriarchális, urakra és szolgákra épülő társadalmi viszonyokat, emberek milliói voltak földönfutók vagy jogfosztottak. Végül a világháborúba sodródó Horthy-rendszer a lehető leggyászosabb módon búcsúzott: több mint százezer katona értelmetlen halálával és több mint félmillió zsidó származású magyar állampolgár megsemmisítésével.

Kádár

A Fiumében a Monarchia idején született Csermanek János nehéz körülmények között nőtt fel, előbb nevelőszülőkhöz adták, majd édesanyja nevelte. Műszerész szakmunkásként találkozott a kommunista mozgalom illegalitásában dolgozó aktivistáival. Otthonról hozott ellenérzései a társadalmi egyenlőtlenségekkel és igazságtalanságokkal szemben arra vezették, hogy csatlakozzon a kisszámú magyar kommunista mozgalomhoz.

A nevét 21 éves korában Kádár-ra változtató fiatal kommunista mozgalmár nem volt ideológus alkat, az elméletekkel hadilábon állt, velük szemben mindig a gyakorlatot részesítette előnyben. Visszatekintve egy-

szer azt mondta, hogy Marx és Engels életművéből egyedül az *Anti-Dühring* című könyv ragadta meg, amelyet végig is olvasott. Egyszerű, szociális értelemben konzervatív ember volt, aki szeretett sakkozni, szerette a proletárok ételét, a krumplilevest, és egy életen át kitartott az apparátusban megismert felesége mellett. A második világháború után Kádár gyanússá vált Rákosi Mátyás és a többi új kommunista vezető szemében. Ő ugyanis nem a Moszkvából hazatért kommunista, hanem a hazai elvtársak közé tartozott, akiket Sztálin nem tartott megbízhatóknak. Rádadásul 1943-ban Kádár és társai az illegális kommunista párt nevét Békepártra változtatták, hogy elkerüljék a letartóztatást, és több követőre tegyenek szert. Ezzel együtt, a Rákosi-korszak elején Kádár belügyminiszterként a pártvezetés másodvonalához tartozott, majd 1951-ben letartóztatták, és éveket börtönben töltött.

Az 1956-os magyar forradalom idején következett be Kádár árulása, azután, hogy a Nagy Imre-kormány államminisztereként kijelentette: hogy ha kell, pusztá kézzel is harcol a bejövő szovjet tankok ellen. Másnap azonban eltűnt, a szovjetek Moszkvába vitték, ahonnan már a forradalom utáni megtorlás embereként tért vissza, az újjáalakított kommunista párt első titkáráként. Kádárt ugyan a szovjetek választották ki a vezetői posztra, de kiválasztása nem volt véletlen: ő ugyanis nem volt moszkovita, s bár Rákosiék bebörtönözték, nem volt Nagy Imre közvetlen híve sem. A saját útját járta, még ha ez nem is volt nyilvánvaló. Aligha volt nála gyűlöltebb ember az országban 1956–57 fordulóján. Másfél évvel később felakasztatta Nagy Imrét, a for-

radalom miniszterelnökét. Erre nem Moszkvából kapott utasítást, Nagy kivégzése Kádár kezdeményezésére történt. Árulása beteljesedett, és ennek árnyéka végigkísérte életét.

Kádár azt tanulta meg a Rákosi-rendszerből és a forradalomból, hogy a politikai elnyomást csak azon az áron lehet fenntartani, ha a vezető anyagi ellenszolgáltatást nyújt népének. A forradalom utáni megtorlások 1960-ra abbamaradtak, 1963-ban pedig Kádár amnesztiát hirdetett a politikai foglyoknak. Ekkor kezdődött az 1970-es évek végéig tartó „igazi Kádár-korszak”, amely az életszínvonal folyamatos emelésén, a nép megbékítésén, egyúttal atomizálásán és semlegesítésén nyugodott. „Aki nincs ellenünk, az velünk van” – hirdette, majd a hatvanas évek közepétől gazdasági reformokat vezetett be, és nagyobb kulturális nyitottságot engedélyezett. Magyar állampolgárok százezrei ekkor jutottak először lakáshoz, autóhoz, televízióhoz, ekkor kezdtek el vikendházat építeni a Balaton mellett, sőt háromévente még nyugati országokba is elutazhattak. Az emberek megtanulták, hogy ha nem követelnek politikai szabadságot, akkor a rendszer viszonylagos biztonságot nyújt nekik. Magyarország ekkor lett „a legvidámabb barakk” a keleti blokkban.

Az eredendő bűnt, az 1956-os forradalmat és annak megtorlását azonban el kellett felejtetni. A pragmatikus Kádár nem akart újabb ideológiát rákényszeríteni a társadalomra. Tudta, hogy a kommunista propaganda irritálja az embereket, ezért békén hagyta őket, és csak a hatalom megtartására koncentrált. Habár 1956 hivatalosan „ellenforradalomnak” minősült, valójában nem beszéltek

róla. A hatalom is, a nép is felejtene akart. Jó sakkjátékosként Kádár el tudta kerülni, hogy a keleti blokk más vezetőihez hasonlóan – Dubček, Ulbricht, Gomulka – őt is leváltásák. Mindig tagadta, hogy politikája eredményeként létrejött volna a „magyar modell”, mert nem akarta magára vonni Moszkva haragját. Ezzel együtt a gazdasági decentralizáció és a politikai monopolhatalom keveréke a táboron belül valóban egyedivé tette a magyar rendszert.

A kádári kompromisszum azonban csak addig volt tartható, amíg a gazdaság növekedett. A rendszert csak azért és addig kedvelték az emberek, amíg az kiszámítható, stabil életkezeteket adott nekik. Az 1978-ban elinduló gazdasági hanyatlást Kádár külföldi kölcsönökkel próbálta megakadályozni. A beérkező pénzeket a fogyasztás fenntartására költötte, amikor pedig kiderült, hogy reformokra volna szükség, világossá vált az is, hogy az eladósodott államszocialista rendszer reformálhatatlan. Az idősödő Kádár már nem tudta és nem is akarta felvenni Gorbacsov reformtempóját, egyre kevésbé értette a gazdasági válság természetét és a változás szükségességét. Kádárt végül a párton belüli apparátus lázadása mozdította el hatalmából. Akár szimbolikusan is tekinthető, hogy Kádár egy évvel később, 1989. július 6-án, azon a napon halt meg, amikor a bíróság kimondta az 1958-ban kivégzett Nagy Imre és mártírtársai jogi rehabilitálását.

Kádár öröksége sokak számára ambivalens. Egyfelől sokan nosztalgiával emlegetik azt az időszakot, amikor a viszonylagos társadalmi egyenlőség gazdasági fejlődéssel párosult, és a kétkezi munkások is megengedhettek

maguknak egy kéthetes nyaralást a Balatonnál. Másfelől a Kádár-rendszer mindvégig diktatúra volt, ahol a puszta formalitásként megrendezett „választásokon” nem volt alternatíva, ahol az elnyomó egypártrendszer létezése a társadalom minden szintjén érezhető volt. Kádár érdemei között szokták említeni, hogy a többi kommunista országénál élhetőbb viszonyokat teremtett a vasfüggöny mögé zárt Magyarországon. Ezzel együtt a rendszer az 1989-es vértelen forradalomban közkívánatra megbukott. Senki sem akarta további létezését, ideértve az állampárt tagjait. A Kádár-korszak végén Magyarország gazdaságilag és kulturálisan jóval távolabb volt a nyugat-európai országoktól, mint hatvan évvel korábban.

Orbán

Az 1960-as évek elején Székesfehérváron született, Felcsúton nevelkedett és egy ideig futballistának készülő Orbán Viktor családi hátterét az erőteljes apa figurája határozta meg, akihez képest az édesanya mindig a háttérben maradt. Orbán politikusi pályáíve még befejezetlen. Elődeinél sokkal szerencsésebb korszakban, a kommunista rendszer nemzetközi összeomlása idején lépett színre a liberális demokrácia lelkes híveként. De már indulásakor is olyan ambíciózus volt, hogy néhány év alatt világhosszá vált: Orbán a hatalom ígézetében élő ember. Politikai karrierjét cikkek százai elemzik, ezért én most a fiatalkorára, az indulás éveire koncentrálok.

A fiatal Orbán Viktor politikai pályája legelső pillanatától kezdve vezérszerepet játszott. Pártja az ő aktív részvételével alakult meg Budapesten 1988. március 30-án – akkor még

független ifjúsági, politikai szervezetként. Az alakuló gyűlést összehívó fiatal emberek csak egy szándéknyilatkozatot akartak elfogadtatni a leendő szervezet elindításáról, és úgy tervezték, hogy ha elegendő csatlakoznak, akkor a szövetség később megalakul. Ám az akkor 24 éves Orbán szembefordult a fokozatosság elvével, és a szervezet azonnali megalakítását sürgette. Nem akart egyetlen napot sem veszíteni a cselekvéssel. Ahhoz is ragaszkodott, hogy az új szervezet nevében ne szerepeljen a „szocialista” szó. Érvelése meggyőzte a többséget és az ifjúsági szervezet, a Fial Demokraták Szövetsége még aznap este megalakult.

A rendőrség ugyan beidézte és megfenyegette az alapítókat, de a rendszer ennél keményebb lépésekre nem szánta el magát. A beidézéseknek viszont gyorsan híre ment, és a Fideszhez néhány héten belül már több százán csatlakoztak. A Fidesz alapító nyilatkozatában nemcsak átfogó liberális elveket fogalmazott meg, hanem rögtön megjelölte politikai ellenfelét, a Kommunista Ifjúsági Szövetséget, és célul tűzte hatalmi monopóliumának megtörését.

E fiatalok a szakkollégiumi mozgalomban találkoztak először a nyolcvanas években. Ez a sajátos értelmiségi-féltelmiségi csoport volt az, amely elsőként alakult nyíltan politikai szervezetté a demokratikus átmenet során. Kezdő jogászok, közgazdászok, ösztöndíjasok, nevelőtanárok, pályakezdők voltak, de náluk a szakmai képzést egy idő után háttérbe szorította a politikussá válás lehetősége. Az egyetem padsoraiból kikerülve szinte egyenesen a politikába léptek át. Orbán elvégezte a jogi egyetemet, szakdolgozatát a lengyel Szolidaritás

mozgalomról írta, majd a Soros Alapítvány jóvoltából helyet kapott a Közép-Európa kutatócsoportban, sőt egy évre az Oxfordi Egyetemre is kimehetett ösztöndíjasként. Innen azonban három hónap elteltével visszatért, és belevetette magát a magyar politikába.

Az egyetemi diákszállások csak belülről átlátható, kollektivista világa kedvezett a jó verbális képességekkel rendelkező, határozottan és gyorsan cselekedni kész, jövőbeli politikusoknak, akik radikális fellépésükkel jelentős hatást tudtak gyakorolni kortársaikra. Ők már nem érzékelték a kommunista bürokrácia részéről merev ellenállást, ledönthetetlen tabukat, így rendszerkritikájukban a kezdetektől fogva a gyakorlatias magatartás dominált. A Fidesz a gyors, rajtaütésszerű, a politikai ellenfelet kész helyzet elé állító akciózás híve volt. A legyőzendő ellenség kezdetben a KISZ volt, később a rendszer egésze vált azzá.

Ennek a csoportosulásnak nem volt alkalmja gyökereket eresztetni a Kádár-rendszerben. A Fidesz jelentős alakjai vidéki városi származású, budapesti egyetemeken végzett első generációs értelmiségiek voltak, akik egyetemista korukban közel kerültek a demokratikus ellenzékhez. Orbán Viktor a kommunista rendszerrel kapcsolatban így fogalmazott: „1983-tól kezdődően azt láttam, hogy ez a politikai rendszer állandóan hátrál. A kommunista rendszert erejének teljében, a maga brutalitásában soha nem láttam. Akkor sem, amikor megverték, bevittek tizenkét órára 1988. június 16-án, mert akkor sem az volt az érdekes, hogy bevittek, hanem az, hogy ki kellett engedniük.”²

A Fideszben jellemzően olyan fiatalok tömörültek, akikben igen erős vágy élt a társadalmi hierarchiába való felzárkózásra. Szinte mindent egyetlen kártyára, a politikai sikerre tettek fel. Sokuk tíz év alatt tette meg a társadalmi és földrajzi mobilitás elitbe vezető útját, amely út végigjárása másoknál generációkon át tartott. Gyanakvóan viszonyultak nemcsak a hivatalos pártállami *establishment*-hez, hanem az egyetemi vezetéshez, sőt egy idő után az ellenzéki elithez is. Nem asszimilálódni akartak a budapesti elitbe, hanem túltenni rajta, legyőzni azt. A Fideszben azokban volt a legerősebb a hatalmi aspiráció, akik vidékről érkeztek.

Az 1989-es kerekasztal-tárgyalások idején a Fidesz tárgyalódelegációjában szélsőséges mértékben felülreprezentáltak voltak a férfiak: 26 férfi mellett csak két nő szerepelt. A 26 férfiből 22-en katonai szolgálatukat töltötték az egyetem előtt, 14-en pedig szakkollégisták voltak az egyetemi években. Ráadásul közülük heten még az egyetem elvégzése után is ott maradtak a szakkollégiumban nevelőtanárnaként. A Fidesz tárgyalóinak kétharmadát az 1959–1964 között születettek korcsoportja adta. Mindez rendkívül erős kohéziót mutat a párt vezetésében. Míg az elmúlt harminc évben a Fidesz holdudvara szinte teljesen kicserélődött, a párt legbelső magja változatlan maradt.

Ezt a magot a vidéki városi származás, a maszkulinitás, a társadalmi hierarchia tisztelete és a hierarchiában való sikeres feljutás vágya, valamint a zárt szervezetekben (katonaság, szakkollégium) közösen el-

² Orbán Viktor interjúja Kasza Lászlónak.

In Kasza László: *Metamorphosis Hungariae, 1989–94*. Budapest: Századvég, 1994: 111.

töltött évek kovácsolták szorossá. A hazuról hozott szociális konzervativizmust átmenetileg felváltotta bennük a liberális korszellem követése a pályakezdésük idején. Ám a sikeres és gyors felfelé mobilitás befejeződése után a párt vezetése az új politikai elit része lett, így 1994-től már könnyebben megszabadulhatott induló eszméitől, és visszatérhetett tradicionális gyökereihez.

Az 1989-es tárgyalásokon részt vevő 28 fős Fidesz-delegációból mára csak heten maradtak a párt tagjai, közülük hatan vidéki városból indultak el. Ők mind a mai napig a Fidesz befolyásos politikusai, köztük van Orbán Viktor miniszterelnök, Áder János köztársasági elnök és Kövér László, az országgyűlés elnöke.

A Fidesz vezetői nem ideológiákra hivatkoztak az egyébként is szétporladó állami ideológiával szemben, hanem jogokra a létező jogszabályok ellenében. Egyszerre voltak radikálisak és antiideologikusak. Ez paradoxonnak tűnik, mert a radikális mozgalmak szerte a világon általában ideologikusak. Itt azonban a radikalizmus a cselekvés radikalizmusa volt, nem az eszméé. A Fidesz támogatta az ellenzéki egységet, de nem volt híve az MSZMP-vel való idő előtti tárgyalásoknak, továbbá a állampárt által javasolt „nemzeti megbékélés” politikájának. Úgy gondolták, hogy szakítás nélkül nincs megbékélés. Ezért mondta Nagy Imre újratemetésén Orbán Viktor, hogy a fiatalok azért tisztelik Nagy Imrét, mert népe érdekében szakítani tudott kommunista meggyőződésével.

A Fidesz bizonyos pontokon a fal-törő kos szerepét játszotta a tárgyalásokon – már eleve azzal is, hogy az ellenzéki szervezetek közül a legke-

vésbé volt meggyőződve a tárgyalások elkerülhetetlenségéről. A csoport radikalizmusát nemcsak a rendszerváltás, hanem az elitváltás igénye is formálta. Az egyik Fidesz-tárgyaló 1997-ben így fogalmazott: „Hiszek abban, hogy Magyarországon totális generációváltásra lenne szükség az eliten belül. Ennek a generációváltásnak a kezdete volt a Fidesz, ők mondták ki radikálisan azt, hogy szakítani kell a múlttal.”³ Ezt az érzületet ebben a körben sokan osztották. A generációs indulatból az is kitűnik, hogy a Fidesz, paradox módon, egyszerre volt értelmiségi és értelmiségellenes párt. Nem volt véletlen, hogy a szervezet vezetői többször leszögezték, hogy a Fidesz egyik politikai tömörülésnek sem kíván ifjúsági utánpótlása lenni.

A kerekasztal-tárgyalások idején a Fidesz a disszidens értelmiségi mozgalmakból kinőtt, liberális SZDSZ stratégiai szövetségese volt. A legfontosabb kérdésekben a két párt képviselői egyetértettek. A Fidesz szerepe elsősorban a rendszerváltás folyamatának felgyorsítása volt. Ahogy egyik interjújában Kövér László fogalmazott, „a Fidesz volt az ellenzék könnyűlovassága. Mi mindig kimondtuk a legradikálisabb álláspontot, amihez képest azután kompromisszumokat lehetett kötni”.⁴ De ez a magatartás nemcsak taktikai jellegű volt, hanem a Fideszben mélyen bevésődött anti-kommunista attitűd.

Miben különbözött Orbán hozzáállása a korszak olyan formátumos politikusaiétól, mint a konzervatív Antall József vagy a liberális Tölgyessy

³ Interjú Harmati Istvánnal, aki a Fidesz delegáltja volt az 1989-es kerekasztal-tárgyalásokon (1997).

⁴ Interjú Kövér Lászlóval (1997).

Péter? Orbán szerint az, hogy az ellenzéki elgondolásokat ő tudta a leginkább lefordítani a konkrét politikai lépések szintjére. „Van egy jó gondolat, de mi következik ebből? Fölismerve az ellenfél álláspontját, hogyan kell használni ezt az érvet? Ha az érv kiváló, hogyan kell ezt úgy használni, hogy abból az jöjjön ki, amit mi akarunk? Szóval rögtön láttam, hogy ezzel a képességgel ott rajtam kívül más nemigen rendelkezik.”⁵

A Fidesz 1990 óta folyamatosan parlamenti pártként működik, ebből 13 évet kormányon töltött, és e sorok írásakor is hatalmon van. A párt harmincéves történetéből az első öt évben kollektív vezetés volt, utána Orbán 23 éven át volt a párt elnöke, és ma is az. (Azért nem 25 évet, mert ebből egy-egy évre átadta a pártelnöki posztot Kövér Lászlónak és Pokorni Zoltánnak.) Az utóbbi tíz évben a párt alárendelt szerepet játszik a politika formálásában, és csupán egyike az Orbánt segítő apparátusoknak.

Orbán az elmúlt három évtizedben három nagyobb politikai fordulatot hajtott végre. Az első ideológiai jellegű fordulat 1993–94-ben volt, amikor pártját liberálisból konzervatív irányba navigálta, s amely azóta a konzervativizmustól is elszakadva, nacionalista, etnicista, populista politikát követ. Az ideológiai fordulat csak az első alkalommal keltett meglepetést, azóta világossá vált, hogy Orbán opportunistá politikus, akit nem az ideológiák, hanem kizárólag hatalmi érdekei irányítanak. Ennél fogva a Fidesz végigjárta az ideológiai palettát, sőt az eszmék számos árnyalatát, a politikai szükség szerint. Mivel azonban az ideológia korlátozza a

cselekvést, Orbán igyekszik minél kevesebbet beszélni róla. A második, szervezeti fordulat 2003-ban következett be, amikor az alapszabály módosításával Orbán egyeduralomra tett szert pártjában. Végül a harmadik fordulat 2010-ben jött el, amikor Orbán – ellenzékben hangoztatott nézeteivel szakítva – kormányra kerülve a liberális demokrácia lebontását indította el, és létrehozta az Európai Unió történetének első nem demokratikus rendszerét.

Ez a rendszer – Heller Ágnes találó kifejezésével – „posztmodern zsarnokságként” írható le, amely nem a 20. századi autoriter rendszerek receptjét másolja, hanem az elnyomás selektív, társadalmi rétegekre szabott, kezdetben puhának tűnő, de egyre szigorodó formáit követi. Ez a pragmatikus elnyomás azáltal tartható fenn, hogy erőteljes és egyoldalú propagandával társadalmi támogatást tud szerezni az éppen aktuális célcsoportokkal szembeni diszkriminációhoz. Az effajta eljárás első ránézésre esetlegesnek tűnik, de az akció végére mindig világossá válik rendszerszintű mivolta.

1998 és 2002 között Orbán konzervatív miniszterelnökként még a rendszerváltás idején kidolgozott alkotmányos keretek között maradt. 2010 óta azonban minősített többséggel új alaptörvényt íratott, és a rendszerváltással szemben határozza meg magát. Ez az ő árulása. Azt rombolja le, amit harminc évvel ezelőtt maga is felépített.

Néhány következtetés

A három vezető, Horthy, Kádár és Orbán életútját, politikáját áttekinthetően van néhány alapvető hasonlóság és számos különbség. Melyek a közös pontok?

⁵ Interjú Orbán Viktorral (1990).

Egyikük sem volt az eszmék követője, az ideológiák rabja. A Horthy-rendszer ideologikus volt, de névadója viszonylag távol tartotta magát az ideologikus kormányzástól. A Kádár-rendszer a szovjet blokk részeként elvileg nem szakadhatott le a kommunista ideológiáról, a gyakorlatban azonban megtette. Kádár a mindennapi élet nyugalmának biztosításával tudott elszakadni az 1950-es évek totalitárius ideológiájától. Az Orbán-rendszernek nincs koherens ideológiája, van viszont agresszív propagandája: a rezsim bombasztikus etnonacionalizmusa szokatlanul hangzik az Európai Unióban, amelynek alapértékeit a kormányfő ma már látványosan figyelmen kívül hagyja.

Ereje teljében mindhárom vezető hajlott a politika pragmatikus megközelítésére. Közülük még Horthy volt az, aki többé-kevésbé szilárd értékrendszert hozott hazulról, majd a császári udvarban megtanulta az arisztokrata viselkedésformákat. Horthy az „úri becsületre” hivatkozott, Kádár politikusként rendkívül ravasz játékos volt, aki a puritán életmód kliséit követte. Orbán számára egyetlen cél volt, a helyzettől függően definiált siker, amelynek a politikai és gazdasági hatalom megszerzése egyaránt része. Hármójuk közül egyedül Orbán használta fel hatalmát a maga és családja meggazdagodására. Mégis ő az, aki imázsát az „egyszerű vidéki fiú” népmesei narratívájára építi.

Mindhárom vezető elárulta korábbi meggyőződését: Horthy elárulta a királyt, Kádár elárulta a forradalmat, Orbán pedig elárulta a rendszerváltást. Úgy tűnik, mintha a fiatalkori meggyőződésektől való rugalmas elszakadás volna a „korszak-alkotó” siker titka. Ha szembefordulsz korábbi

önmagaddal, hosszú életű lehetsz a politikában.

Fiatalkorát mindhárom vezető zárt szolidaritás-közösségekben töltötte, egyiknek sem volt hagyományos polgári foglalkozása: Horthy a tengerészetnél, Kádár az illegális kommunista mozgalomban, Orbán a katonaságnál és az egyetemi szakkollégium belső világában. Horthy és Orbán macsó közegben szocializálódott, míg Kádárnál ez nem volt evidens. Mindhármójuknak előbb szűkebb, zártabb közösségben kellett fegyelmezettségüket vagy rátermettségüket bizonyítani ahhoz, hogy később a politika világában is hatalomra jussanak.

Horthy és Kádár érett férfikorban került hatalomra, Orbán náluk jóval fiatalabb felnőttként. Kádár és Orbán egészen fiatalon kezdett el politizálni, mindkettőt „homo politicusnak” tekinthetjük. De Kádár Orbánnál sokkal nehezebb, rögzösebb úton jutott el a hatalomhoz, szélsőséges körülmények között. Hozzájuk képest Horthy jóval később lépett a politikába, és a császár szárnysegédjeként gyűjtött birodalmi tapasztalatait próbálta kamatoztatni a magyar nemzetállami kontextusban.

Hármójuk közül induláskor Kádár volt a legnehezebb helyzetben, mert az ország az ő idején volt a leginkább kiszolgáltatott és legkevésbé független. Hatalomra kerüléséről nem Budapesten, hanem Moszkvában döntöttek. Kádár mozgásterét, paradox módon, az elbukott 1956-os forradalom tágította ki a szocialista táboron belül. Horthy kezét viszont megkötötte az első világháborús vereség, a Monarchia széthullása és a trianoni békediktátum. A három vezető közül messze Orbán mozgás-

tere volt a legnagyobb, aki második kormányzását győztes helyzetben, alkotmányozó parlamenti többséggel kezdhette, demokratikus keretek között. Magyarország ekkor már régóta a NATO tagja volt, ő pedig az Európai Unió anyagilag is támogató tagállamának vezetőjeként foglalta el a kormányfői posztot. A 2010-től máig tartó időszakot Orbán saját hatalmi mozgásterének további tágítására fordította. Erre szolgált a belpolitikában a jogállam és a demokrácia leépítése, a külpolitikában pedig a „keleti nyitás” politikája.

Horthy és Kádár kezéhez vér tapad, Orbán kezéhez pénz. A felügyelet már fontosabb, mint a büntetés. A preventív célú, láthatatlan megfélemlítés sikeresebb, mint az interneten és a világ televízióiban könnyen bemutatható véres megtorlás.

Mindhárom vezető bizonyos fokok „pávatáncos” vagy régi kifejezéssel hintapolitikus volt. Közülük Orbán sokáig nagymértékben, Kádár hol intenzíven, hol mérsékelten, Horthy pedig csak uralma utolsó éveiben folytatott ilyen külpolitikát. Horthy háborúval, áldozatok százezreivel, szétlőtt és megszállt országgal búcsúzott, Kádár pedig omladozó diktatúrával és (még) megszállt országgal. Horthy emigrációban fejezte be életét, Kádár Budapesten, szellemileg megbomlott állapotban, ágyban, párnák között.

A három korszakon belül is folyamatosan változott a politikai berendezkedés jellege. De ha a korszakok meghatározó elemeit nézzük, Horthy idejében főleg hagyományos, választási önkényuralmi rendszer működött, amelyet az elején és a végén szélsőjobboldali, paramilitáris erők diktatúrája keretezett. Kádár idején egypártrendszerű, poszttotalitárius

diktatúra volt, amely leszámolással és megfélemlítéssel indult, a társadalom semlegesítésével és atomizációjával folytatódott, hogy a végén harc nélkül adja fel önmagát. Orbán alatt folyamatos a lecsúszás: előbb demokrácia, utóbb illiberális, majd választási önkényuralmi rendszer alakult ki, amelynek lefelé örvénylő spirálja egyelőre megállíthatatlannak látszik. Egyik korábbi rendszer sem parlamenti eszközökkel bukott meg.

Horthy távol tartotta magát a napi politikai küzdelmektől, a politikát az általa kinevezett miniszterelnökök formálták. Kádár idején is voltak miniszterelnökök, de a fontos kérdésekben ő döntött, mert az ország pártállami irányítás alatt állt. Orbán miniszterelnökként folyamatosan a frontvonalban van, minden hatalmat a saját kezében összpontosít. Horthyhoz és Kádárhoz képest Orbán perszonalizált hatalmat működtet. Horthy uralkodott, de nem kormányzott, Kádár uralkodott és részben kormányzott, Orbán uralkodik és kormányoz.

A liberális demokrácia politikusai időről időre választásokat veszítenek, de ezen senki sem csodálkozik, mert ezt mindenki a parlamenti váltógazdaság normális, rutinszerű működésének tekinti. Magyarországnak nem volt olyan szerencséje, hogy politikai korszakainak névadói szabad és tiszta választásokon maradjanak hatalmon. Az elmúlt száz év tapasztalata azt mutatja, hogy aki itt korszakot teremt, az bukásával magával rántja a rendszert, amelynek névadója volt.

E tanulmány korábbi változata németül megjelent az Europäische Rundschau 2018. decemberi számában.